

O'ZMU XABARLARI

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIIY JURNALI

JURNAL
1997-YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2023
1/5

Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi

Bosh muharrir:

I.U.MADJIDOV – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Y.S.ERGASHOV – f-m.f.d., professor.

Tahrir hay'ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Balliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo'minov A.G. – s.f.d., prof.

Nishonova O.J. – f.f.d., prof.

Abdulayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Boltaboyev H. – fil.f.d., prof.

Rahmonov N.A. – fil.f.d., prof.

Shirinova R.X. – fil.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Sa'dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD.

Mas'ul kotib: **Z.A.PARDAYEV**

TOШKEHT – 2023

MUNDARIJA

Tarix

Абдиназарова Ш. Система образования Узбекистана в годы Великой Отечественной войны	4
Davronova Z. Millatlararo va xalqaro munosabatlarga sotsiologik yondashuvlarning metodologik tahlili	7
Jo'raboyev N. O'zbek matbuotida sharq mavzusi (1917-1930 yillar)	10
Bobojanov S. O'zbekistonda imkoniyati cheklangan fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va uning dinamikasi (2017-2022-yillar)	13
Saidov J. Jizzax vohasining karvon yo'llari infratuzilmalari va ularda ko'rsatiladigan xizmatlar	16
Saydatov O. XIX asr Buyuk Britaniyaning Markaziy Osiyodagi maqsadi	19
Shukurov S. Markaziy Osiyo davlatlarining iqtisodiy hamkorligi O'zbekiston-Tojikiston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Qozog'iston misolida	22
Pedagogika. Psixologiya. Metodika. Sotsiologiya. Siyosiy fanlar. Islomshunoslik	
Abdiyeva F. Fan va tabiat bilan tanishtirish orqali maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish mezonlari	26
Абдуазимова З. Дилемма: экологическое право и антропоцентризм	29
Abdullayeva D. Geoekologik madaniyat paradigmasi: ilmiy talqin, rivojlanishning yangi vektori	32
Abduraimov J. O'qituvchilarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanishining o'ziga xos xususiyatlari	36
Adilov B. Bo'lajak muhandislar loyihaviy-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirishda umumkasbiy fanlarning didaktik imkoniyatlari	39
Azimova M., Jurayeva L. Chet tillarida gapirishga o'rgatishda audio va video materiallardan foydalanishning ahamiyati	42
Akramov J., Akmalov Sh. Innovatsiya siyosiy tadqiqot obyekti sifatida	45
Akramova D. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida moslashuvchanlik mexanizmlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	48
Astanov T. "Nuqtalar va ularning chizmada berilishi" mavzusini o'qitish metodikasi	51
Axrorova U. Pedagogikada tizimli tahlilning tuzilmasi va funksiyasi	55
Ashurova S. Professional ta'lim tizimida modulli-kompetentli yondashuv va uni amalga oshirish texnologiyasining asosiy komponentlari	59
Ashurova Sh. Xorijiy til o'qituvchisining ta'lim-tarbiya jarayonida etibor qaratiligi lozim bo'lgan psixologik aspektlar	62
Bazarbayev P. 14-16 yoshli gandbolchilarda qo'l panja kuchining antropometrik o'zgaruvchanligi	65
Baratov D. O'quv va amaliy mashg'ulotlarda muhandislik ijodiyoti va loyiha faoliyatini rivojlantirish	67
Bahrombekov B. Jinoiy sud ishlarini yuritishda davlat ayblovini quvvatlashning huquqiy va axloqiy muammolari	71
Bekmurodova Y. Xorij tajribalari asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish	75
Berdiyeva S., Qulboboyeva M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlari rivojidadagi dolzarb masalalar	78
Jo'rayev Y. Avtomobil haydovchilarini o'qitish usullarini takomillashtirish yo'llari	81
Piyasov B. 13-14 yoshli suzuvchilarning jismoniy tayyorgarligini tashkil qilish muammolari	85
Ismoilov Sh. Nogironlik tushunchasining ijtimoiy tahlili	88
Kamilova M. Oilada huquqiy tushunchalar shakllanishiga individual psixologik xususiyatlar ta'siri	91
Komilova N. Talabalarni zamonaviy didaktik vositalar asosida kasbiy tayyorlashning pedagogik asoslari	95
Qoraboyev N. Akademik Said Shermuhamedov hayoti va ijodini o'rganish masalasiga doir	99
Mamadjon Q. X. Qo'rquv – ijtimoiy-axloqiy fenomen sifatida	102
Mammadli H. Modernization in the context of global challenges and national interests	105
Мухамеджанова Л. Философская классификация концепций модернизации общества и нравственных ценностей	109
Muxitdinova M. Pedagogik amaliyot – bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy kompetentsiyalarini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida	113
Muhammadiyeva Z. Kompyuter grafikasida elektron ta'lim resurslarini rivojlanishi	116
Navruzov R., Iminjanov M., Jabbarov Z. "Operator-12" geografik axborot tizimi (GAT) dasturida yangi topografik va taktik shartli belgilar klassifikatorini yaratishni istiqbollari	119
Нарзикулова Ф. Социально – психологические особенности профессиональной деятельности учителя в развитии мотивационно - ценностного компонента	123
Nurimov O. Harbiy doktrina mamlakatimiz mudofaa tizimining mustahkam poydevori	127
Oblanazarov F. Yosh futbolchilarda irodaviy sifatlarini tarbiyalash masalalari	130
Pardayev S. "Yangi O'zbekiston" hayotida ma'naviy-ma'rifiy texnologiyalarni modernizatsiyalash yo'llari	133
Payanova M., Nasriddinova N. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi daralarida o'quvchilarning fanga oid kompetentsiyalarini shakllantirish	137
Pulatova O. Pedagogning talabalar bilan muloqot olib borish yo'llari	140
Rasulova M. Modulli ta'lim asosida bo'lajak o'qituvchilarda metodologik madaniyatni shakllantirish texnologiyasi	143
Raximov A., Mirzaeva N. "Eshitdim-ko'rdim-bajardim" tamoyili asosida biologik fanlarni o'qitish uslubiyati	145
Raximov U. 10-12 yoshli futbolchilarni tayyorlashning o'ziga xos metodikasi	149
Sabirova U., Kabirova M. Ta'lim sifati innovatsion tizimini rivojlantirishning ijtimoiy omillari	152
Salomova R. Klasterli muhitni tashkillashtirish asosida informatika fanini o'qitishni takomillashtirish	156
Sattorova N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda xalq og'zaki ijodining o'rni	159
Safarov M. Yoshlar siyosiy ongi va madaniyatini transformatsiyalashishida jamoat tashkilotlari ta'sirining futurologik tahlili	162
To'rayev R. Web dasturlashga oid kompetentsiyalarini shakllantirish omillari	166

Turayeva G. Shaxsda sogʻlom maʼnaviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish omillari.....	169
Turdiyev U. Globallashuv davrida kibernetika muammosining ayrim masalalari.....	172
Uralova M. Ijodiy-metodik faoliyat boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchisining kasbiy tayyorgarligi va kompetentligining muhim elementi sifatida.....	176
Usmonov B. Oʻzbekiston Respublikasi va Tojikiston Respublikasi oʻrtasidagi siyosiy va diplomatik aloqalar.....	179
Usmonova M., Yoʻldashaliyeva N. Biologiya fanlarini oʻqitishda talabalarning kasbiy yoʻnalishini rivojlantirish.....	182
Fayzullayeva G. Oʻqituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishda jarayonga asoslangan oʻqitishning (process-based learning) afzalliklari.....	184
Халикова Л., Анатольевна Б.Л. Роль физической активности в восстановлении здоровья людей разного возраста.....	188
Xalimova M. Boʻlajak biologiya oʻqituvchilarini tayyorlashda axborot texnologiyalarining oʻrni.....	192
Xolmirzayev Sh. Yuqori malakali akademik eshkak eshuvchilarning mashgʻulot vosita va yuklamalari hajmini takomillashtirish.....	195
Xudayberganov Y. Jismoniy agressivlikni tadqiq qilishning diniy-psixologik aspektlari.....	198
Xudaynazarov A. Yangi Oʻzbekiston yoshlari siyosiy jarayonlar subyekti sifatida.....	203
Xujayev M. Asrlarni oshib oʻtgan tafakkur sohibi.....	207
Xoʻjamberdiyeva Sh. Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishning zaruriyati.....	210
Xurvaliyeva T. Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional zoʻriqishni korreksiyalashda ertak terapiyadan foydalanish.....	213
Xurramova G. Boshlangʻich sinf oʻqituvchilarni milliy va innovatsion qadriyatlar uygʻunligi asosida tarbiyalashning pedagogik tizimi.....	215
Xurramova M. Taʼlim mazmunini shakllantirishda germenevtik yondashuvni tashkil etishning shakli va metodlari.....	218
Xusanova J. Nodavlat maktabgacha taʼlim tashkilotlarida taʼlim-tarbiya jarayonini tashkil etishda boshqaruv faolligini rivojlantirish.....	221
Eshqobilova S. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq oʻstirish faoliyatlari jarayonida tafakkurini rivojlantirish.....	224
Yunusov M. Davlat fuqarolik xizmatida jamoatchilik bilan aloqalar rolini oshirish.....	227
Filologiya	
Abdullayeva N. Tilshunoslikda paremiologik lugʻatlar tarixi.....	231
Абулкасимова Н. Фреймовый анализ эвфемизмов.....	234
Azimova M., Boqiyeva M. Til oʻrganuvchilarning chet tilida soʻzlashuv jarayonidagi qiyinchiliklari va uni bartaraf etish yoʻllari.....	237
Anarboyeva I. Turli tizimli tillarda nominatsiyalarning oʻrganilishi.....	240
Asadov M. Adabiyotda “Kimsasizlik vaziyati”ning ijtimoiy-falsafiy va metaforik talqinlari.....	243
Atabayeva X. The concept of somatism, metaphors in the expression of somatisms.....	247
Ahmadov X. “Chigʻatoy gurgʻini”da til va imlo masalasi.....	250
Axmedova G. Zamonaviy tilshunoslikda aforizmlar tasnifi.....	254
Akhmedova M., Rakhimova Oʻ. Character comparison through symbolism in Charlotte Bronte’s Jane Eyre and Jean Rhys’ Wide Sargasso sea.....	257
Begmatova R. Nutqda kooperatsiyani taʼminlashda solidarlik strategiyasining qoʻllanilishi.....	260
Boynazarova N. Badiiy timsolning poyetik jozibasi.....	263
Boʻronov N. Global axborot makonida feyk va dezinformasiyaning ijtimoiy taʼsiri.....	266
Gʻulomova R. Ayollar va erkaklar nutqida qargʻish soʻzlarning qoʻllanilishi.....	270
Daliev M. Conceptology as a branch of cognitive linguistics and its development.....	273
Jalilova L., Aminova M. Tarjimaning leksik-semantik muammolari.....	276
Ismoilova G. Iqtisodiy islohotlar va maʼnaviy hayot uygʻunligi.....	279
Israilova S. Tezauruslarda leksemalar mohiyatining ifodalanishi.....	282
Kamolova F., Akhmedova M. Description of historical setting in “Nights at the circus” by Angela Carter.....	285
Karimova L. Nemis tilida ilova hodisasining german tilshunosligida oʻrganilishiga doir ayrim mulohazalar.....	288
Karimova X. “Jasorat” semali leksemalar semantik, struktur xususiyatlari.....	291
Kurbanova N. Ingliz va oʻzbek shifokorlari nutqidagi shaxsiy madaniyatning taʼsiri.....	293
Mardiyev B. Izhorlovchi qismning semantik tiplari haqida ayrim mulohazalar.....	296
Marufova Z. Mumtoz matnlarda ranglar vositasida ifodalangan estetik bahoning lingvopoetik talqini.....	299
Mirzayeva G. Verb-constructed phraseologisms in english and uzbek and their semantic characteristics.....	302
Mirsanov B. Nemis va oʻzbek tillarida uy hayvonlari nomi bilan shakllangan dengiz hayvonlari.....	305
Nazarova G., Fayzullayeva N. Konsept termini va lingvokulturologiyadagi oʻrni va ahamiyati.....	309
Nurmetova M. Peculiarities of using figurative and expressive devices of language in the process of speech.....	312
Rasulova M. Metafora va uning lingvistik tavsifi.....	316
Rashidova G. Ingliz tilini chet tili sifatida oʻrganuvchilarga yozish koʻnikmasini oʻrgatish: oʻzbek oʻqituvchilar tomonidan duch kelingan qiyinchiliklar doirasida.....	319
Suyarova N. Metaphors in the novel “A farewell to arms” by E. Hemingway and their translations from english into uzbek.....	322
Tuxtasinova Z. Haqorat jarayonini nomlovchi leksik-frazeologik birliklar (oʻzbek tili misolida).....	325
Oʻrishev A. Words in context: enhancing vocabulary through reading and writing.....	328
Xajiyeva D. Erkin Vohidov sheʼrlarida xalq ogʻzaki ijodiyotidagi tush motivining qoʻllanilishi.....	331
Xasanova F. Maishiy nutqiy janrlar sotsiolingvistikasi.....	333
Xolmuminov I. “Alpomish” dostonida qoʻllanilgan oʻxshatishlarning sintaktik-semantik tahlili.....	336
Hamrayev K. Oʻzbek hikoyasi genezisi.....	340
Elmurodov Y. Jahon adabiyotshunosligida ilmiy fantastika nazariyasiga yangicha qarashlar talqini.....	343

Xurshid AHMADOV,
Buxoro Davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ahmadovxurshid2@gmail.com

TIQXMMI MTU Buxoro tabiiy resurslarini boshqarish instituti dotsenti T. Safarov taqrizi asosida

“CHIG'ATOY GURUNGI”DA TIL VA IMLO MASALASI

Аннотация

Ushbu maqola XX asr 20-yillarida “Chig'atoy gurungi” va uning imloviy o'zgarishlar borasida olib borgan faoliyati yoritilgan. Bunda Abdurauf Fitrat, Elbek va boshqalarning o'zbek yozuvi va imlosiga qo'shgan hissasi bayon etildi. Shuningdek maqolada arab yozuvi islohoti, dastlabki lotin alifbosi haqidagi qarashlar va bu islohotlarda Botuning tutgan o'rni haqida ham ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Maqolada tilshunos hamda tarixchi olimlarning ilmiy meroslaridan keng foydalanildi.

Kalit so'zlar: “Chig'atoy gurungi”, Abdurauf Fitrat, Elbek, Botu, til, imlo, yozuv, qurultoy, alifbo, arab alifbosi, milliy ziyolilar, gazeta, maorif.

ПРОБЛЕМА ЯЗЫКА И ОРФОГРАФИИ В “ЧИГАТОЙ ГУРУНГИ”

Аннотация

В данной статье рассказывается о деятельности «Чигатой Гурунги» и изменении его правописания в 20-е годы 20 века. Описан вклад Абдурауфа Фитрата, Эльбека и других в узбекскую письменность и правописание. В статье также приводятся сведения о реформе арабской письменности, взгляды на раннюю латиницу и роль Батыя в этих реформах. В статье широко использовано научное наследие лингвистов и историков.

Ключевые слова: «Чигатой Гурунги», Абдурауф Фитрат, Эльбек, Боту, язык, орфография, письмо, условность, алфавит, арабский алфавит, национальная интеллигенция, газета, образование.

THE ISSUE OF LANGUAGE AND SPELLING IN “CHIGATOY GURUNG”

Abstract

This article describes the activities of “Chigatoy Gurungi” and its spelling changes in the 20s of the 20th century. The contribution of Abdurauf Fitrat, Elbek and others to Uzbek writing and spelling was described. The article also provides information about the reform of the Arabic script, views on the early Latin alp

habet, and the role of Batu in these reforms. The scientific heritage of linguists and historians was widely used in the article.

Key words: “Chigatoy Gurungi”, Abdurauf Fitrat, Elbek, Botu, language, spelling, writing, convention, alphabet, Arabic alphabet, national intellectuals, newspaper, education.

Kirish. 1917-yil Rossiyada bolsheviklar hokimiyatga kelganidan so'ng, Turkiston, Buxoro va Xivada milliy ziyolilar o'zlarining siyosiy qarashlarini namoyon eta boshladilar. Lekin ko'p o'tmay ular siyosiy sohaga aralashmaslikka majbur etilganlar. Mana shunday milliy ziyolilardan Elbek, Cho'lpon, Shorasul Zunnun, Shokirjon Rahimiy, Qayum Ramazon, G'oz Olim Yunusov va boshqalar Abdurauf Fitrat rahbarligida “Siyosiy sohaga aralashmaslik” sharti bilan 1919-yilda Toshkentda “Chig'atoy gurungi” nomli ma'naviy-ma'rifiy jamiyat tashkil qilishdi. Bu jamiyatning tashkil topishi va faoliyat yuritishida Fitratning roli juda katta hisoblanadi [1]. Fitrat 1917-1918-yillar Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan tashkil etilgan “Hurriyat” gazetasida muharrirlik qilardi, bu gazetaning faoliyati tugatilgach Buxoroga qaytadi, ammo Buxorodagi 1917-yilda Fitrat va Fayzulla Xo'jayev rahbarligida uyushtirilgan miting oqibatlarini Fitratni Toshkentga kelishga undaydi va avvaldan rejalashtirgan “Chig'atoy gurungi” tashkilotini tuzishga kirishadi. Chig'atoy gurungini nomlashda Fitrat XIV-XV asrlarda eski o'zbek tili chig'atoy tili deb nomlanganini inobatga olib “Chig'atoy gurungi” deb nomlangan. Bundan kelib chiqadiki, Fitratni bu jamiyatni tuzishdan birinchi maqsadi eski o'zbek tiliga katta e'tibor qaratish bo'lgan, bundan tashqari madaniyat, san'at, adabiyot, tarix va boshqa sohalami rivojlantirish “Chig'atoy gurungi”ning kelgusidagi dasturlariga kirgan. Fitratning o'zi bu tashkilot haqida shunday deydi: “Turk tillarini, turk adabiyotini birlashtirish shiori ostida ish ko'rildi. Maktablarda usmonli tili, usmonli

adabiyoti ona tili o'rnida qabul qilindi. Matbuotimizga biroz tatarcha ham qo'shilib qoldi. Toshkentda ochilgan maktablarda ona tili saboqlarining ko'proq soatlarini usmonlilarga egalladi. Samarqandda ochilgan birinchi muallimlar kursiga ona tili degan narsa kiritilmadi. 1918-yildagi Maorif sho'rosining bir majlisida shunday qaror qilingan edi: “Maktablarimizning boshlang'ich uch yilida ona tili o'zbekcha o'qitilsin, undan so'ng adabiy umumiy turk tili o'qitilsin”. Bularning adabiy umumiy turk tili degani arabcha qatnashgan usmonlilarga edi [2]. Manbalarning ma'lumot berishicha, XIX asr oxiri -XX asr boshlarida O'zbekiston hududidagi barcha jadidlar, ma'rifatparvar ziyolilar til va imlo masalasida ikki oqinga bo'lingan: o'ng va so'l oqimlarga. So'l oqimning asosiy rahbari Abdurauf Fitrat hisoblanib panturkizmga qarshi turib, eski o'zbek yozuvini isloh qilgan holda milliy o'zbek alifbosini yaratish uchun qattiq tirishdi. Bu borada “Chig'atoy gurungi” tashkilotining “Til va imlo to'dasi” sho'basi juda samarali faoliyat ko'rsatgan. Bu sho'baga dastlab Abdulhamid Cho'lpon rahbarlik qilgan bo'lsa, undan so'ng Elbek (taxallusi, asl nomi Yunusov Mashriq) rahbarlik qilgan. Fitrat o'zining “Tilimiz” degan maqolasida o'zbek tilining naqadar boy til ekanligini, uni yanada rivojlantirish kerakligini aytib o'tgan. Bu maqolada “Chig'atoy gurungi” tashkilotining “Til va imlo” sho'basining dasturiy maqsadlarini aytib o'tgan. Maqolada: “Arablar istilosidan so'ng Osiyoda yangi musulmonlar paydo bo'ldilar, arabcha o'rganishni o'zlariga vajib deb bildilar, o'qidilar, o'rgandilar, sevdilar. Bundan keyin forscha va turkcha arabcha

bo'g'uviga kirib qoldilar. Fors tilining holi butunlay yomonlashdi. Forslar o'z tillarini tashladilar. Yolg'uz kitoblarini emas, o'zaro yozuvlarini ham arabcha yoza boshladilar. Lekin bu ish ko'p cho'zilmadi. Fors tili bir silkinish bilan o'zini arab bo'g'uvidan qutqara oldi. Fors tilining bu silkinishi Eron shoiri Firdavsiyning arabchalikka qarshi qaynag'an, qizig'on eronli bir millatchi edi. O'ttiz yil tirishdi, dongli «Shohnoma» kitobini yozib chiqardi. «Shohnoma» yozib chiqaruvdan Firdavsiyning ikkita tilagi bor edi: Eron ulusining arabdan sovitib, eronli tuyg'usini bermak va arab tilini Erondan surib chiqarmoq edi» [3]. Bu bilan Fitrat mana forslar o'z ona tillari uchun kurashdilar va bu uchun buyuk fors ijodkori Abulqosim Firdavsiy misol keltirib, uning «Shohnoma» asarini fors tili va imlosini rivojlantirgan mashhur asar ekanligini aytib o'tgan.

“Chig'atoy gurungi” o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'ygan:

-tilimizning tugal, yuksak va chiroyli adabiy tili bor. Tilimizning adabiyliqi arabiylikda emas, o'zidadir. Shuni qayta uyg'otmoq kerak;

-tilimizni begona so'zlardan tozalash kerak;

-adabiyotimizni ma'naviy darajasini ko'tarish uchun oldingi buyuk aloma va shoirlarning o'lmagan va o'lmas asarlaridan foydalanish va taraqqiy etgan mamlakatlarning til va imloviy jihatidan ijobiy yangiliklari va qoidalarini o'zlashtirib, shulardan foydalanish;

-tilimizning qoidalarini tatarchadan yoki usmonli turkcha kitoblardan emas, tilimizning o'zidan olish kerak;

-xalq og'zida yurgan so'zlarni, xalq adabiyoti bo'lgan ertaklar, maqollar, matallarni, laparlarni olib tekshirish kerak va undagi so'zlarni ommalatish lozim;

-adabiyotni yozish uchun til va imloni o'zgartirish kerak; [4]

“Chig'atoy gurungi” tashkilotining “Til va imlo to'dasi” sho'basiga samarali rahbarlik qilgan Elbek XX asrda o'zbek tilshunosligiga katta xizmat ko'rsatgan. O'tgan asrning yigirmanchi yillarida adabiyotga kirib kelgan deyarli hamma o'zbek shoirlari kabi Elbek ham Abdurauf Fitratni o'ziga ustoz deb bildi. “Elbek” taxallusini ham unga Fitrat taklif etgan edi. 1918–1920-yillarda yangi ochila boshlagan sovet maktablari uchun darslik va o'quv qo'llanmalari yo'q darajada edi. Oktabr to'ntarishigacha jaded pedagoglari tomonidan yaratilgan o'quv adabiyotlaridan foydalanish zararli deb topilgan edi. Shu munosabat bilan Elbekning yangi imlo qoidalarini ishlab chiquvchilar uchun qo'llanma sifatida yaratilgan birinchi asari “Imlo masalasi” nomi bilan 1920-yilda bosmadan chiqdi. Unda muallif tilshunos-pedagoglar e'tiborini quyidagi muhim masalalarga qaratadi: “Endi biz qo'rqmaylik. Mumkin bo'lganicha, turkiycha yozganimiz kabi, begona so'zlarni o'zimizning tilimizga mosini topib muomalaga kirgizaylik. Biz avvaldan begona tildan kelgan so'zlarni arablardan o'rgandik. Ular o'z tillarida bo'lmagan harflarni o'z harflari bilan yozganlari kabi (“g” o'rnida “j”, “ch” o'rnida “s”, general – jeneral, chin – sin kabi). Bu yo'l allaqancha begona so'zlar arab kiyimi, arab qolipida yoziladigan bo'lib, o'z shakllarini yoqotdilar: “geografiya” yerida “jug'rofiya” yozilgani kabi”. O'sha davrda Fitrat, Cho'lponlar kabi Elbek ham maktablar faoliyatiga o'zining tilshunoslikka oid asarlari bilan katta ta'sir ko'rsatgan [5].

Elbekning ona tili grammatikasiga oid birinchi darsligi “Yozuv yo'llari (Birinchi bo'lak. Boshlang'ich maktablarning 2-, 3-, 4-bo'lim o'quvchilari uchun darslik)” nomi bilan 1921-yilda nashrdan chiqdi va u o'n bir darsni o'z ichiga olgan. Mazkur darslik o'zbek tili grammatikasi va o'zbek tilidan darslik yaratishdagi dastlabki qadam edi [6].

Elbek o'zining “Imlo masalasi” asari yangi imlo qoidalarini ishlab chiqishda va ona tilidan maktablar uchun darslik va o'quv qo'llanmalari yaratishda o'z davrida nazariy asos vazifasini bajardi. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki,

hozirda ham yangi yozuv tizimiga o'tishimizda, yangi imlo qoidalarini ishlab chiqishda bu asarning ahamiyati beqiyos. Elbek yangi imloning mukammal hamda xato va kamchiliklardan xoli bo'lishini istab, tanqidchilarni, tilshunoslarni munozarada faol ishtirok etishga da'vat etdi.

1921 yil 1-5 yanvarida Toshkentda bo'lib o'tgan birinchi o'lka o'zbek tili va imlosi qurultoyida Abdurauf Fitrat so'zga chiqib, maktab masalasining muvaffaqiyatli hal etilishida imloning o'ziga yarasha o'rni bor ekanligini alohida ta'kidlaydi. Uning ma'ruzasida quyidagi asosli fikrlar keltirilgan edi: “Maktab masalasining eng muhim rukni imlo masalasidir. Maktab masalasi qancha kengaysa, qancha yurusa, imlo masalasi ham shunga qarab kengayar, yurushar. Butun millatlar yozuni o'qimog'och ma'noni angray olmaydilar. Ma'noni onglamoq uchun yozuni o'qiydilar. Biz esa ma'noni onglay olmasak yozuni o'qiyolmaymiz. Eski yozumizda bir qadar qiyinliq, buzuvchi bor ekan, biz hukumatimizning maorif programmasidan boshqa millatlar qatorida foydalana olmaymiz, unlardan keyin qolamiz. Boshqalar bir yarim oyda savod chiqarsalar, biz yarim yilda chiqaramiz, boshqalar bir yarim oyda butun sinf bolalarining savodini chiqarsalar, biz yarim yilda bir sinf bolalarining yuzdan elliktasini ham savodini chiqara olmaymiz. Mana yangi imlochilarimizning mantiqi: bularni yangi imloga majbur qilg'on sabablar shulardir.

Turkiston ziyolilari 1921-yilgacha va shu yillarda ham yozuv va imloviy o'zgarishlarga yakdil bo'lmaganlar. Botuning ma'lumot berishicha, 1921-yilgacha O'zbekiston hududida o'zbek adabiy tili masalasida uch tarmoq mavjud bo'lgan:

1)chig'atoy turkchasi;

2)janubiy turkcha;

3)shimoliy turkcha

Shu yillarda nashr etilgan gazeta, jurnallar va kitoblar bu oqimlarning hammasiga ham xizmat qilardi, ya'ni qaysi tilda bir narsa qaysi bir oqim kishilari qo'lida bo'lsa, shu tilda bosilardi [7].

1921-yilgi qurultoyda chig'atoy turkchasiga e'tibor ko'proq qaratilib maquullandi. Chunki har bir millatni sotsialistik millat qilib tarbiyalashda bolsheviklar uchun bu ayni muddao bo'lib ko'rindi. Shu sababdan “Chig'atoy gurungi” bir muddat o'z holiga qo'yildi. Bunday erkinlikdan foydalanib qolish uchun Abdurauf Fitrat va uning gurgundoshlari chig'atoy turkcha imlosini rivojlantirish va arab, fors so'zlarini isloh qilishga qat'iy bel bog'ladilar. Bu kurashda ular janub turkchasi va qadimchilarning qarshiligiga uchradilar. Masalan, Botuning ma'lumotlariga e'tibor qaratsak, Muso Jodullo degan “qadimchi” qurultoyda “islom millatining birligi” uchun arab va fors so'zlariga qarshi chiquv zararli” deb baqirgan. Aslida jadidlar orasidagi “qadimchilar” nafaqat yozuv va imloviy islohotlarga, boshqa sohalarida ham o'zlarining qadimiy an'analarni buzmasdan islohotlar qilish tarafdori ekanligi barchaga ma'lum. Lekin, barcha sohalarini o'z vaqtida isloh qilib turilmasa, nafaqat rivojlanishdan orqada qolinishi balki, tanazzulga yuz tutilishini biz tarixdan ham hozirgi davr voqeiyliklaridan ham yaxshi bilamiz.

O'tgan asrlar davomida mamlakat bo'ylab aniq belgilangan yozuv va imloviy qoidalar belgilanmagan edi. Milliy ziyolilar va rahbarlarni ana shunday maqsad XX asr boshidagi til va imlo qurultoylari o'tkazishga undadi. Elbek 1921 yilgi alifbo va imlo islohoti orqali mamlakat va millatning asrlar bo'yi o'z yechimini topmagan muammolarini hal qilish amalga oshirilganini yozadi: Yurtimizda shu paytgacha imlo qoidalarini yoqligi sabab, yozuvlarimiz bir xil yozilmas edi, har kimning yozg'ichi istagan yoqqa burilib, istagan yo'l bilan ketkan va shul yo'l orqasida bir necha turli yo'lsiz yozuvlar yuzaga chiqib qolg'on edi. Bu yo'lsiz yozuvlarni bir to'g'ri yo'lga solib, bir negizdir yo'sin ostig'a olmoq kerakmidi. Buni eng oldin qayg'urgan va tushungan

"Chig'atoy gurgungi" a'zolari bo'ldilar... Tabiiy, buning bilan bizning yozuvimiz anchagina yo'lga solindi. El bolalari anchagina bundan foydalandilar... 1921-yil boshida bo'lg'on til-imlo qurultoyi so'ngida imlomizga yana yangiliklar qo'shildi" [8].

1921-yilgi til va imlo qurultoyida, Hasanboy Jamolxonovning ma'lumotlariga qaraganda, o'zbek yozuvini lotin grafikasiga aylantirish haqida birinchi marta Botu tomonidan taklif kiritilgan. Lekin Botu "Chig'atoy gurgungi" nomidan fikr bildirmagan bo'lishi kerak, chunki bu paytda Botu "gurung" tarkibida faoliyat ko'rsatmagan, 1921-1927-yillar davomida u Moskva davlat iqtisodiyot universitetida tahsil olgan. Lotin alifbosidagi o'zbek yozuvi haqidagi qaror qabul qilinganida Botu O'zbekiston Maorif vaziri o'rinbosari vazifasida faoliyat yuritmoqda edi. Bundan ko'rinib turadiki, lotin alifbosining qabul qilinishida Botuning xizmatlari juda katta bo'lgan.

1921-yildagi til va imlo qurultoyi mamlakatning maorif sohasida inqilob bo'ldi, chunki arab alifbosini o'zbek yozuviga moslash va lotin alifbosidagi o'zbek yozuvining qabul qilinishida katta turki bo'ldi. Lekin, yuqorida aytib o'tilganidek o'sha davrda yangi imloning qabul qilinishiga qarshi turuvchilar Farg'ona va Samarqandda 1922-yilda qayta til va imlo qurultoyi o'tkazdilar. Bu anjumanda alfavit, imlo, orfografiya masalasi muhokama qilindi, lekin anjuman oxirida ishtirokchilar yakdil qaror qabul qilinishiga erisha olmadilar va shu sababdan alfavit va imlo masalasi Turkiston ASSR miqyosida amalga oshiriladigan bo'ldi, ya'ni, keyingi o'tkaziladigan anjumanda Buxoro xalq Jumhuriyati, Xorazm xalq Jumhuriyati Turkiston ASSR vakillari ishtirok etadigan O'rta Osiyo o'zbeklar anjumanida hal etilishiga kelishildi. Nihoyat 1923-yil 4-sentabr Buxorodagi Ko'kaldosh madrasasida BXJ, XXJ va Turkiston ASSR vakillari ishtirokida O'rta Osiyo o'zbeklarining I qurultoyi o'tkazildi [9]. Majlis ishtirokchilari quyidagilar edi:

- 1) Elbek (Toshkentdagi o'zbek ilm jamiyatining raisi va o'zbek dorilfununining muallimi);
 - 2) Qayum Ramazon (Toshkentdagi ishchi-dehqon fakultetining ona tili muallimi);
 - 3) Munavvar Qori (Vaqf oliy sho'ro sho'basining mudiri);
 - 4) Komil Alimov (Ma'orif komissariati hayat a'zosi);
 - 5) Shokirjon Rahimiy (Eski shahar maorif noziri va o'zbek bilim sho'rosining a'zosi);
 - 6) Do'stmuhammadiyev (Turkiston ilm hay'ati a'zosi);
 - 7) Muhammad Keldiyev (Turkiston ilm hay'ati a'zosi);
 - 8) Professor Polvonov (Toshkentdagi dorulilm sharqiyada sharq tillari mutaxassisi);
 - 9) Zehri (Samarqand ilm yurtining ona tili muallimi);
 - 10) Faktaruyevich (Turkiston davlat nashriyot mudiri).
- Buxoro Xalq Sovet Respublikasidan quyidagilar ishtirok etgan:

- 1) Musajon Saidjonov Maorif noziri, 2) Ahror Sherzoda; 3) Muhammad Nazariy; 4) Abdurahim Ma'g'uriy; 5) G'ulom Qodir G'izoliy; 6) Mulla Umar [10].

Ushbu qurultoydagi qarorlariga ko'ra amaldagi alifbodan 8 ta harf olib tashlandi va yangi alifbo 25 ta harf etib belgilandi. O'rta Osiyo o'zbeklarining 1-, 2-, 3-qurultoylari sentabrda bo'lgan bo'lsa keyingi qurultoylar oktabr oyida bo'lib o'tdi.

1923 yilning 7- oktabr kuni til-imlo maslahatining 4 va 5-majlisleri bo'lib o'tadi va quyidagi qaror chiqariladi:

1. O'zbek alifbosi 20 harfdan iborat bo'lib, ularning 6 tasi bog'lovchilik xizmatini qilsin.
2. O'zbek imlosi asosan birgina shaklda bosh harflardan iboratdir: lekin re, ze, de harflari boshqalari oxirida

kelganda oxirida bir dum (quyruq) qo'yilsin. Shuning bilan bu harflar ikki shaklga molik bo'lurlar.

3. Yot so'zlarda he (hoyi huttiy), ayn harflari qoldirilib se, zol, sod, zod, to (itqi), zo (izg'i) harflari o'zbek alifbosidan chiqarilsin.

4. Tushirilib qoldirilgan harflar kerak bo'lsa, o'rta va yuqori maktablarda o'qitilsin [11]

O'rta Osiyo o'zbeklarining I qurultoyi yakuniy qarorlari mohiyatan "Chig'atoy gurgungi" g'oyalari bilan deyarli bir xil bo'ldi. Bundan ko'rinadiki "Chig'atoy gurgungi" yuqorida aytilganidek O'zbekiston hududida 1917-1930-yillardagi imloviy o'zgarishlarning ma'naviy yo'lbo'shchisi bo'ldi desak to'g'ri bo'ladi.

1917-1930-yillardagi imloviy islohotlarni o'sha davr vaqtlari matbuoti keng miqyosda yoritib bo'gan. Tarixchi Murodova Dilrabonning ma'lumotlariga ko'ra, XX asrning 20-yillarida alifboni o'zgartirish masalasi qator ziyolilar o'rtasidagi keskin tortishuvlarga sabab bo'lgan edi. Bu munozarali chiqishlar "Til, atama va imlo bahslari" ruknida "Ishirokiun", "Farg'ona", "Turkiston", "Qizil bayroq", "Qizil O'zbekiston", "Pravda Vostoka" gazetalarini, "Maorif va o'qit'uchi", "Alanga" jurnallarida aks etgan bo'lib, ma'rifatparvar ziyolilar "mushtarak turk alifbosi" g'oyasining mohiyatini o'z qarashlarida xalqqa ochib bergan edi [12].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Chig'atoy gurgungi"ning XX asr boshida milliy imlo masalalaridagi qarashlarini hozirda ko'plab manbalardan bilib olishimiz mumkin. Avvalambor mazkur davr milliy ziyolilarning asarlari, XX asrning birinchi yarmida bo'lib o'tgan qurultoylar qarorlarini davriy nashriyotlardan va arxivda saqlangan hujjatlar batafsil ma'lumot bera oladi. Elbekning "Yozuv yo'llari" asarida va Botuning Tanlangan asarlarida jamlangan "Til va imlo konferensiyasi yakunlari" qismidan "Chig'atoy gurgungi"ning imloviy o'zgarishlarga bildirgan munosabatlari batafsil yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda tarixchilar va filologlar oldiga milliy imlo va til masalalari va tarixiga oid dolzarb masalalar turgani barchanizga ma'lum. Shundan kelib chiqqan holda mazkur tadqiqotda filologiya fanlari olimlari asarlarini qiyosiy tahlil qilinib, tarixiy jarayonlar bilan moslashtirilgan holda o'rganildi. Tadqiqotda manbalar manbani tahlil qilish usulining metodologik printsipi asosida tadqiq qilindi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan manbalar shuni ko'rsatadiki "Chig'atoy gurgungi"da til va imloviy o'zgarishlarga munosabat juda qizg'in kechgan. Abdurauf Fitrat tomonidan tashkil etilgan bu tashkilot milliy alifbomiz tarixida alohida o'rin tutgan. O'zbek alifbosining rivojlanishida alohida bosqich sifatida tarixda muhrlanib qoldi. Tadqiqot "Chig'atoy gurgungi" tarkibidagi milliy ziyolilarning o'zbek milliy alifbosi masalalarida alohida yondashuvi natijasida milliy alifbo shakllantirildi va eski arab alifbosidagi ba'zi harflar olib tashlanib, uning o'miga muqobil harflar belgilandi.

Xulosa va takliflar. Xullas, XX asr boshlarida o'zbek til va imlo masalasida juda katta ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirgan tashkilotlardan bittasi bu "Chig'atoy gurgungi" bo'ldi. Bunday ijodiy faoliyatlarga uning sho'basini sifatida faoliyat yuritgan "Til va imlo to'dasi" asosiy markaz vazifasini bajardi. Shuningdek, XX asr birinchi yarmida milliy ziyolilarimiz o'zbek tili va imlosi masalasida juda ko'p jonbozliklar ko'rsatdilar. O'zbek tilining naqadar ulug'vor til ekanligi va o'ziga xosligini tarixan isbotlab, uning avvalgi bo'ligini qaytarishga urindilar. Bu borada ko'plab maqola, darslik, qo'llanmalar va ma'ruzalar qilgan Abdurauf Fitrat, Elbek, Botu, Cho'lpon va boshqalarning xizmatlari beqiyos hisoblanadi. Abdurauf Fitrat turkiy tiliga beqiyos hissa qo'shganini biz uning "Tilimiz" maqolasi, "Sari" va "Nahv"

asarlardan bilib olsak bo'ladi. Bu asarlarda klassik o'zbek tilining qirralari va uning imkoniyatlari yo'ritib, turkiy tilning grammatikasiga oid ko'plab yangiliklarni namoyon etgan. Shu

asnoda, Fitrat XX asr o'zbek milliy tilshunosligiga samarali hissa qo'shgan olim sifatida iz qoldirdi.

ADABIYOTLAR

1. Boltaboyev H. Jadidlar. Abdurauf Fitrat:risola.-Toshkent:Yoshlar nashriyoti uyi, 2022. – 8 bet(144 b).
2. Boltaboyev H. Jadidlar. Abdurauf Fitrat:risola.-Toshkent:Yoshlar nashriyoti uyi, 2022. – 8 bet(144 b).
3. Abdurauf Fitrat. Tilimiz. "Ishtirokiyun" ro'znomasi.1919-yil 12-iyun 32-soni.Ziyouz.com kutubxonasi.
4. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi.- Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2002.- 119-120 bet. (232 b).
5. Elbek. Yozuv yo'llari // Tanlangan asarlar. –Toshkent: Sharq, 1999, 274-b.
6. O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi,2021-yil 5-noyabr, 45 (4652)-son,"Jadidchilik harakati namoyandasi Elbek hayoti va faoliyatiga bir nazar" maqolasi. Dolimov U.
7. Botu. Til va imlo konferensiyasi yakunlari //Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2004, 126-b
8. Eltazarov J.D. O'zbekistonda XX asrda amalga oshirilgan yozuv va imlo islohotlari tarixidan (sotsiolingvistik tahlil). – Samarqand: SamDU nashri, 2017. -120 bet.
9. Eltazarov J.D. O'zbekistonda XX asrda amalga oshirilgan yozuv va imlo islohotlari tarixidan (sotsiolingvistik tahlil). – Samarqand: SamDU nashri, 2017. -120 bet
10. Rashidov O. O'zbekiston hududida milliy ziyolilar va bolsheviklarning mafkura maydonidagi kurashi (1917-1938 yy.).- Toshkent:Muharrir nashriyoti,2022.-280 b.(113 bet).
11. Rashidov O. O'zbekiston hududida milliy ziyolilar va bolsheviklarning mafkura maydonidagi kurashi (1917-1938 yy.).- Toshkent:Muharrir nashriyoti,2022.-280 b.(114 bet).
12. Murodova D. Buxoro viloyati davlat arxivi fondlarida lotinlashtirish masalalari. "Kazakhstan and the Turkic world: actual problems in the field of social sciences" xalqaro ilmiy simpozium anjumani.-Nur-Sultan,2021.-250 bet, (456 bet)